

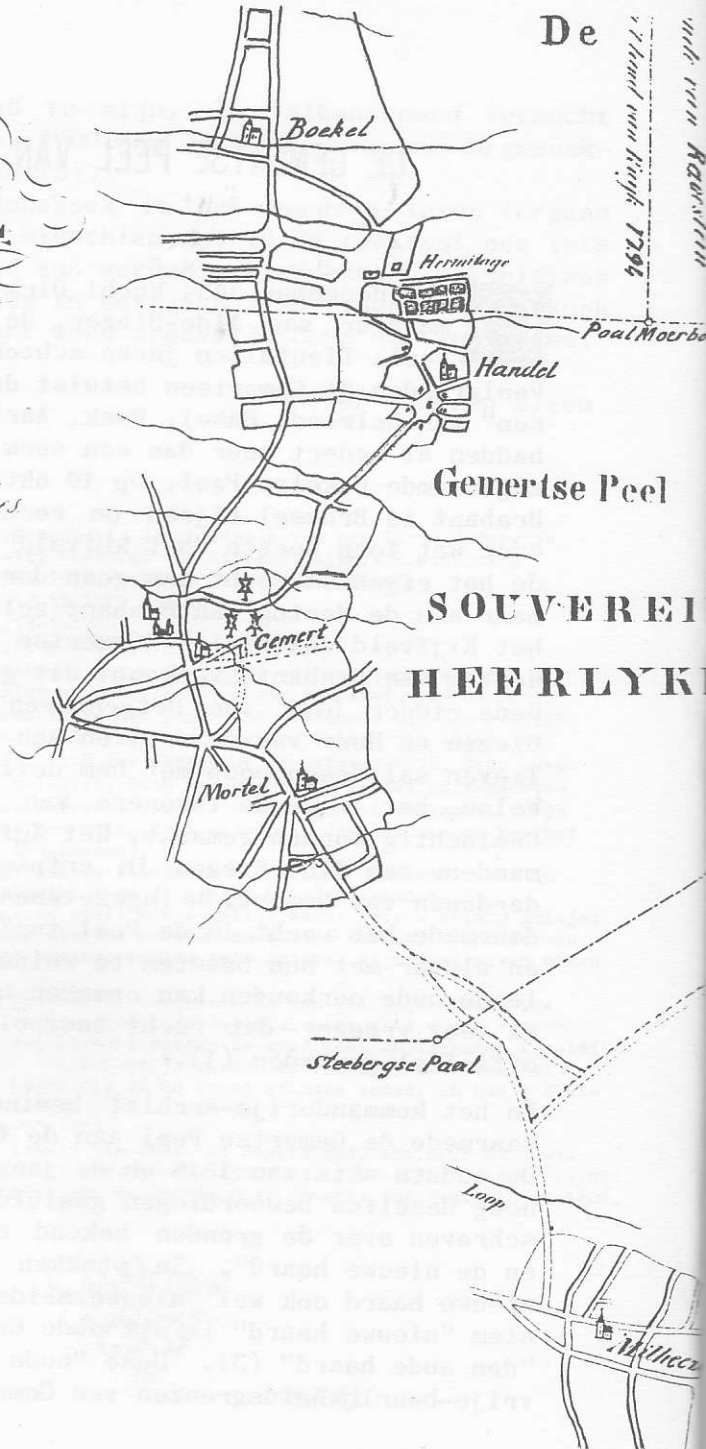
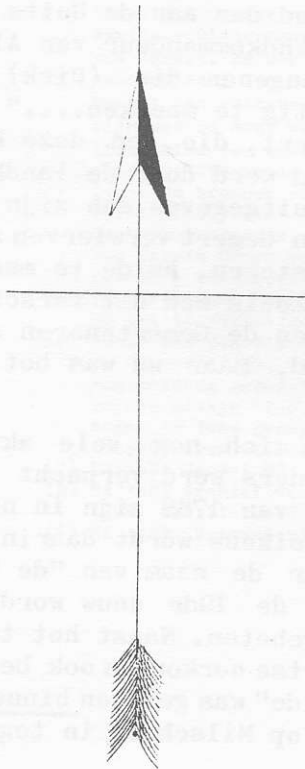
DE GEMERTSE PEEL VAN 1434 tot 1871

Op 7 december 1434 kocht Dirk van Betgenhusen, landkommandeur van Alde-Biezen, de veel omstreden Gemertse Peel. Tientallen jaren achtereen was het bezit van deze Peelgronden de Gemertsen betwist door de gezamenlijke "geburen" van Helmond, Bakel, Beek, Aarle en Rixtel. Deze laatsten hadden al sedert meer dan een eeuw het vruchtgebruik van de zogenaamde Bakelse Peel. Op 19 oktober 1434 kwam de Raad van Brabant te Brussel bijeen om recht te spreken in het proces over wat toen heette "het kijfveld". De Raad van Brabant kende het eigendomsrecht aan geen der strijdende partijen toe, maar aan de Hertog van Brabant zelf. Twee maanden later werd het Kijfveld definitief "Gemertse Peel". Filips de Goede, de Hertog van Brabant, verkoopt dit gebied dan aan de Duits Ordens ridder Dirk van Betgenhusen (landkommandeur van Alde-Biezen en Heer van Gemert) én aan "dengenen die (Dirk) gelieven sal desen coop met hem deilachtig te maecken...." Welnu, het zijn de inwoners van Gemert, die aan deze koop deelachtig worden gemaakt. Het Kijfveld werd door de landkommandeur van Alde-Biezen in erfpacht uitgegeven aan zijn onderdanen van Gemert. De ingezetenen van Gemert verwierven zich daarmee het recht in de Peel turf te steken, heide te maaien en aldaar met hun beesten te weiden. Zoals men uit verschillende oude oorkonden kan opmaken hadden de Gemertenaren zich al veel vroeger dat recht toegeëigend, maar nu was het dan officieel geworden (1).

In het kommanderije-archief bevinden zich nog vele akten, waarmee de Gemertse Peel aan de inwoners werd verpacht (2). De oudste akte van 1516 en de jongste van 1788 zijn in nageoeg dezelfde bewoordingen gesteld. Telkens wordt daarin geschreven over de gronden bekend onder de naam van "de Peel en de nieuwe haard". In stukken van de 19de eeuw wordt de nieuwe haard ook wel "nieuwe heide" geheten. Naast het toponiem "nieuwe haard" is uit oude Gemertse oorkonden ook bekend "den aude haard" (3). Deze "oude heide" was gelegen binnen de vrije-heerlijkheidsgrenzen van Gemert op Milschot, in tegen-

Schetsteekening
VAN DE PEEL
 gelegen in
Noord-Brabant
 en
Limburg.
Opzwaakt volgens de Kaart
van den H. Hendrik Verbees

Peel

Kieboom

Peel Bandhorst
Gemeentelidderl. Peel

E
EID

Bakelse Peel

Vosschuiten

VAN

SOUVEREINE HEERLYKHEID

K U Y K

BOXME

Ledeakker

St. Antonie

Oploo

Groote Loef

Dreede Paal

Heilighewerk

Overloon

Sanz Duinen

Meersel

Vanroy

stelling tot "de Peel en de nieuwe Haard" die was gelegen buiten de heerlijkheidsgrens van Gemert. Ook na de aankoop van 1434 bleef dat zo. Want in de verkoopakte werd door de Hertog van Brabant uitdrukkelijk bepaald: "behoudelijk ons daarop (het Kijfveld), alle bedrijf van heerlijkheden", m.a.w. de Gemertse Peel was en bleef "Brabantse Peel". De schutter van de Gemertse Peel, een ambtenaar die toezicht hield op het juist gebruik, moest daarom door de schout van Peelland, een "Brabantse officier" worden beëdigd. Bovendien moest jaarlijks de rentmeester van de Hertog van Brabant te Den Bosch een erfcijs van "50 oude coninx grote tornoyse" worden betaald.

Hoe groot was nu eigenlijk "de Peel en de nieuwe haard" ? En waar lag precies de grens met de Vrije en Soevereine Heerlijkheid Gemert ?

Bij de verkoop in 1434 werd het Kijfveld aldus omschreven:

- alle den Pedel ende die gemeinten gelijk die strecken van
- de Stegebergs Paal (ten oosten van de hoeve Hoge Aarle),
- staande op dat oort van de Heerlijkheit Gemert, lijndrecht
- op totten Lande van Cuik, langs het Land van Cuik tot het
- Land van Herpen (Ravenstein) ende vandaar totten Paal bo-
- ven der Capelle boven Hanelt (=Handel) ende vandaar totten
- Paal van Wolfsbosch bij den waterlaat, geheiten die Zijp,
- vandaar totten paal opten Mommenbergh ende alsoo weder aan
- de Stegebergs Paal bij den Hoge Aarle.

Eeuwen en eeuwen lang is de Gemertse Peel op dezelfde wijze verpacht en ook gebruikt. Geen wonder dan ook dat men een benaming als "Stegebergs Paal" uit de oorkonde van 1434 ook nog aantreft op het minuutplan van het kadaster uit 1832. De "paal boven der Capelle tot Hanelt" moet de als "Heerevelt-paal" op het minuutplan van het kadaster aangeduide grenspaal zijn geweest (4). De beide anderen met name genoemde palen, staande op, en aangevende de grens tussen de Vrije Heerlijkheid Gemert en het Brabantse Peelgebied dat de Gemertenaren in erfpacht hebben, die zijn niet zó gemakkelijk aanwijsbaar. Ook hier blijkt het minuutplan van het kadaster (Gemert, sectie C/D) de bron te zijn die een "paalplaats" prijs geeft. Het is de paal die in 1434 heet: "de paal van Wolfsbosch bij den waterlaat geheiten die Zijp". Wanneer men op de kadaster-verzamelkaart van Gemert (1818) een rechte lijn trekt van de

reeds genoemde Heereveltpaal aan de noordelijke gemeentegrens naar de Stegebergs-Paal aan de zuidelijke gemeentegrens, dan kruist deze lijn de eeuwenoude weg naar Oploo (nu geheten de Rooyenhoefse Dijk) op een wel heel bijzonder punt, namelijk precies op de plaats waar ook de Peelse Loop die weg kruist. Dat punt op de kaart is bovendien de plaats waar de kadastersectie C, genaamd "De Heide", en de kadastersectie D, genaamd "Het Wolfsbosch" bijelkaar komen. Wanneer men dan op zoek gaat naar nog méér zaken die kunnen bevestigen en/of ondersteunen dat dat de plaats is "aan de Zijp bij de Wolfsbosch", waar de Heerlijkheid Gemert ophoudt en de Gemertse Peel begint, en men neemt daartoe op één der sectiebladen de besproken plek wat nauwkeuriger onder de loupe, dan constateert men dat genoemde plek gemarkeerd is met een zwarte omcirkelde punt. Een meetpunt van het kadaster! Een paal! De paal van 1434?? Het lijkt er wel op, ja.

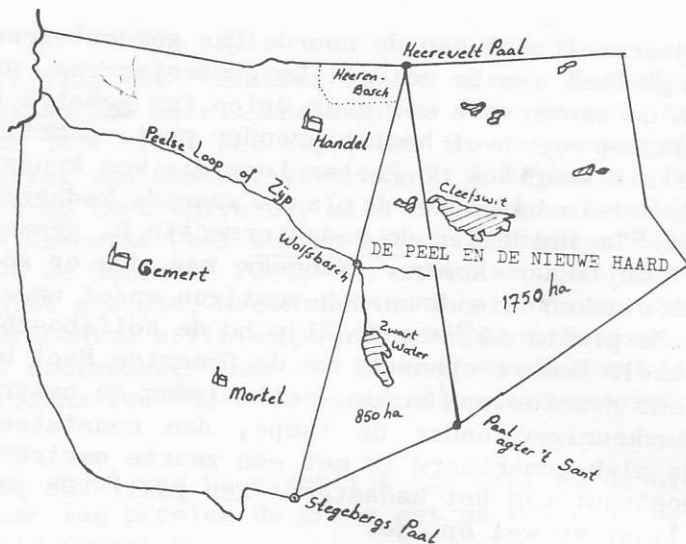
De oude naam van "Peelse Loop" zou dan zijn geweest "de Zijp". De naam Zijp, leeft trouwens nog altijd voort in de naam van "Landgoed de Sijp" (eigendom van Brabants Landschap), dat op de Peelse Loop afwatert.

Alle percelen ten oosten van de lijn Heereveltpaal -(Zijp)-Stegebergse Paal, worden in kadasterleggers van 1832 omschreven als zijnde heide, water of ven! Met uitzondering van negen kleine perceeltjes "schaapskooi" !!

De Gemertse Peel, groot ongeveer 2600 bunders, is in het jaar 1832 dus nog over zijn gehele oppervlak "woeste grond".

Op het einde van de 18de eeuw is er in archiefstukken sprake van het feit dat de turf in de Gemertse Peel zowat op is (5). De gemeentenaren van Gemert blijken er dan bovendien helemaal niet meer zo happig op te zijn om "de Peel en de nieuwe haarde" opnieuw voor een periode van 12 jaar in pacht te nemen. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat de gemeentenaren van Gemert ook binnen de heerlijkheidsgrenzen, dus veel dichterbij huis, toen nog over voldoende woeste gronden konden beschikken (6).

Van kort voor de Franse tijd, dateren de eerste, zij het vage plannen, om woeste Pedelgronden in cultuur te brengen. Dit wordt althans ter sprake gebracht in een schrijven van drossaard Meijer aan de landcommandeur d.d. 11 juni 1793 (7). Het is echter niet eens zeker of met die woeste Pedelgronden ook inderdaad "de Peel en de nieuwe haard" is bedoeld (8).

Zoals de kadasterleggers van 1832 overduidelijk aantonen, zou de eerste tientallen jaren van ontginning in de Gemertse Peel nog geen sprake zijn.

Na de Franse tijd, toen de Vrije Heerlijkheid Gemert, evenals de Generaliteitslanden was opgegaan in het Koninkrijk der Nederlanden, en toen de Duitse Orde was opgeheven, toen beschouwde de gemeente Gemert zich als eigenaar van "de Peel en de nieuwe haard". Wanneer echter in het midden van de 19de eeuw de gemeente Gemert enkele percelen verkoopt dan eist de staat der Nederlanden het eigendomsrecht van de Peel voor zich op, omdat de staat en niet de gemeente in de rechten van de opgeheven Duitse Orde getreden zou zijn (9).

Nadat de gemeente Gemert en de Staat der Nederlanden enige jaren hebben geprocedeerd over het eigendomsrecht van de Gemertse Peel en de nieuwe heide, werd er door de Ontvanger der Registratie en Domeinen te Helmond een regeling voorgesteld, die in de openbare raadsvergadering van 26.10.1871 te Gemert werd besproken en aangenomen.

Door de Staat wordt zonder aanspraak op enige vergoeding berust in de vervreemdingen die door de gemeente Gemert van 'n gedeelte der Peel en heidegronden tot dan toe zijn geschied. En het onvervreemd gedeelte ter grootte van ± 1700 ha zal in het openbaar bij gedeelten worden verkocht. De gemeente zal $\frac{5}{6}$ en de Staat $\frac{1}{6}$ genieten van de verkoopprijs. Het een en

ander werd besloten, zoals werd geschreven in de protokollen der gemeenteraadsvergadering, "ter beëindiging der geschillen en ter bevordering van de ontginning der voorschreven heidegronden waarvan geen der partijen tot dusver bevoegd was zich als enig en algeheel eigenaar te gedragen."

Als opmerking moet hier aangetekend worden dat het kadaster al in 1832 het grondgebied van "de (Gemertse) Peel en nieuwe Haard" verdeelde tussen de domeinen en de gemeente Gemert. Zo viel toen 2/3 van het grondgebied, t.w. 1750 ha. de domeinen ten deel, terwijl ongeveer 825 ha. op naam van de gemeente werd geschreven. Hoe men tot die verdeelsleutel is gekomen is mij (tot nu toe) onbekend (10).

Het totale oppervlak van het in 1434 gekochte Kijfveld dat tot in de 19de eeuw bekend stond onder de naam "de Peel en de nieuwe Haard" bedroeg bijna 2600 bunders, dat is bijna de helft van het grondgebied der gemeente Gemert (11).

In al het voorgaande is naar mijn mening afdoende aangetoond, dat de Gemertse Peel in 1871 nog altijd "woest" was.

....."en ik kan het dan niet helpen" dat Drs.H.M.Brokken in Brabantia 1980/1 schrijft: dat met name heer Otten, de inwoners van Gemert wijsmaakt dat de ontginning van de Gemertse Peel iets van de laatste 100 jaar zou zijn.....

Ad Otten

NOTEN :

- 1) RA-'s Bosch, Kommanderij-Archief der Duitse Orde te Gemert Inv.19 (verder aangeduid met KADOG) - nrs.17,20; Oorkondenboek van Gemert, uitg.Heemkundekring Gemert, 1974, transcripties d.d.5.1.1411 en 19.10.1434.
- 2) KADOG nrs.775 en 767.
- 3) KADOG nr.655; idem Oorkondenboek van Gemert, transcr. d.d. 14.10.1421.
- 4) De Heereveltpaal staat aan de grens met Boekel, tvs. meest oostelijke punt van percelen die rond 1800 bekend zijn onder de naam "Herenbos" (nu: "Herenvelden"). Uit archiefstukken (KADOG nr.782) blijkt dat het Herenbos (vrij) eigendom was van de Duitse Orde, m.a.w. géén deel uitmaakte van wat de gemeente in erfpacht had. Als enige nog in aanmerking komende grensmaal van "De Peel en Nieuwe Haard" die kan voldoen aan beschrijving "Paal boven der Capelle tot Handel" moet dan de Heereveltpaal worden aangewezen.
- 5) KADOG nr.775, brief van P.G.Ecrevisse
- 6) KADOG nr.704; "dat Ekerenbroek, dat Oude Gemunde e.a.", Oorkondenboek van Gemert, transcr. d.d. 31 juli 1421.
- 7) KADOG nr.782
- 8) "peÿel" of "peel" wordt ook gebruikt als zelfst.nmw. i.p.v. als naam/toponiem voor een duidelijk afgebakend gebied als "De Peel en Nieuwe Haard". Bij de inventarisatie van het Kommanderije Archief zijn hiermee nog al wat fouten gemaakt !!
- 9) Sjang Hoeymakers, Het gouden dorp, 1976, blz.35 e.v.
- 10)"de Stegebergse Paal" zal toch niet verhuisd zijn ??
- 11)In de loop der tijden zijn er wel wat grenscorrecties geweest. In 1850: 5658 ha

GEMERTS DIALECT

Zoveel reacties als op mijn laatste artikel over ons alle dialect heb ik nog nooit gehad! Mijn hartelijke dank aan allen die telefonisch, mondeling of schriftelijk reageerden. Zie nu begint deze rubriek aan haar bedoelingen te beantwoorden. Ik mag dan wel de schrijver zijn, maar van u moet het komen!

1) De meeste reacties kwamen binnen op nr.3 van het vorig artikel. Eerst wilde ik echter een typefout corrigeren. Het woord "snuf" moet zijn "snufchaort". Zo heb ik het van Wille Vos gehoord. Diverse mensen dachten dat "snuf" iets te maken had met "snuif": fijngemalen, zeer prikkelende tabak, die me eertijds veel gebruikte om op te snuiven (Van Dale, 8ste dr. 1961, p.1850). "Snuffer = gew. snuiven van tabak (idem). Marinus de Wit was de eerste die me opmerkzaam maakte op deze mogelijkheid. Ook Jan van Gemert, oud-dorpsgenoot, was deze mening toegedaan. Hij wees ook op de uitdrukking: "ha, zaat te snuffe" (hij gebruikte snuif). Verder: "'n snufdôôs". Van de heer J.J.v.d.Broek te Boekel, kreeg ik een brief: Ik citeer:

"Toen ik zes jaar was, was er hier nog een tabakskerverij van Jac.v.d.Broek (de grootvader van de oude gemeentesecretaris van Gemert). Hier werd ook snuif verkocht. Dit is fijngemalen tabak die men via de neus opsnoof. Wanneer er iemand een snuifje nam, dan presenteerde hij de ander ook met de woorden "ook 'n snufke". (.....) meen ik dat hier "neuske snuf" betekent dat de neus een snufje kreeg".

of deze interpretatie nu op losse schroeven komt te staan, omdat ze berust op een typefout, durf ik vooralsnog niet aan te nemen. Tot mijn verrassing kreeg ik namelijk nog een versie van hetzelfde rijmpje van Mevr.D.Scheepers-van Kessel, die het weer geleerd had van haar vader, Ties van Kessel, en die op zijn beurt waarschijnlijk van zijn vader. Ter vergelijking geef ik de twee versies hieronder naast elkaar:

Versie Willem Vos

Ténke taen
 Bénke baen
 Kniejke vêt
 Baojkske dik
 - - - - -
 Meuntje dôr me de pap in stîkt
 Neuske snufchaort
 Knip fûr d'm bollaert

(n.b. "bollaert" was een typefout. Moet "bollaort"zijn)
 (n.b. "ténken" heb ik veranderd in "ténke". Ik geloof dat ik teveel ben afgegaan op de spelling van mijn informant)
 (n.b. fûr = vûr, met assimilatie na -p)

Versie Mevr. D.Scheepers

Tinke taen
 Binke baen
 Nieke Nik
 Baojkske dik
 Kinneke waogebaort
 - - - - -
 Nûske snöjvaort
 Nip fûr d'm bollaort

(n.b. de vader van Mevr. Scheepers tikte met de "knökkel" van de wijsvinger tegen het hoofd van het kind)

Zoals u ziet heeft de versie van Mevr.Scheepers een regel over het kinneke, waar die van Willem Vos iets zegt over het "meuntje". De uitspraak "snöjvaort" doet me denken aan snuiver(d): iemand die snuift (zie boven !).

Overigens heeft Mevr. Scheepers voor een nieuw probleem gezorgd: wat betekent "waogebaort" ? Mag ik weer een beroep op u doen ?

2) Van de heer J.Jacobs uit Handel ontving ik een reactie over nr.16 in het vorige nummer: "ammazüjr". Hij heeft "embouchure" opgezocht in het Woordenboek of Diksjenaer van 't Mestreechs door Dr.Endepols. In het Maastrichts is het "ambesjuur" of "ambesjure" in de normale betekenis. "Ambesjure hebben" betekent ook: blaasvermogen hebben en "de ambesjure is kepot" betekent dat iemand kortademig wordt.

Mijn vader maakte me overigens ook attent op de meer algemene betekenis die de uitdrukking: "haj hê 'n goej ammazüjr" ook in het Gemerts heeft.

- 3) Mijn vrouw kende nog het volgende rijmpje dat bij het "kátse" gebruikt werd. Ze wist niet of het volledig was.

"Kátsembal

Ik hep ow al
Van d'aen haant
In d'aander haant
Van klapperdeklap
Van voetjeschestap
Van rommeldebom
Kaerd ow már om"

- 4) Van mijn moeder kreeg ik volgende "sinterklaasrijmpje" dat ouders gebruikten om hun kinderen te plagen: "Sintereklôs kon wêl 's 'n jaor ôvverslôn !"

"Sintereklôs z'n pèrtje
Hé 'ne kôje pôdt
Ge moet 'r már gowt vûr bidde
Anders gî-g-'t dôdt

(2-12-1979)

- 5) Ook door mijn moeder in mijn herinnering teruggeroepen:

"Sintereklôs boksepeep
Rêêjt 'ne kluppel in m'n kleep" (kleep=bed) (2-12-1979)

Ik denk dat ik dit rijm geleerd heb toen ik begon te twijfelen aan de heilige man. Of het volledig is weet ik niet meer. Mijn twijfel moet kennelijk al vroeg gerezen zijn.

- 6) Dan hier de beloofde uitdrukkingen die ik mocht ontvangen van de leden van de Boerinnenbond tijdens hun jaarvergadering eind 1979. De talrijke reacties brachten me op het idee ze zonder uitleg te publiceren, hoewel ik van de meeste meen te weten wat ze ongeveer betekenen. Het lijkt me echter objektiever als ik de betekenis van u hoor. Vermeldt u ook even onder welke omstandigheden de uitdrukkingen en woorden werden gebruikt ?

- a) Dê 's 'n vól smélt
b) Há 'k hêêj geskeete, dan há 'k bessems kanne maoke
c) Ge béént behaawe az 'n zêêjkwöorm zonder kont
d) Ge béént zô skôn,
De pestôwr z'n hénne,
Zalle-n-állie nie kénne
e) Ge kaant hiejr alle kanten aojt behalve de goeje
f) Ge zô-t-'r de hénne van te bêt lègge

- g) Die laacht nõg nie al lûpt 'r 'n skeet tîgge de
mûjr umhõch
- h) Ik wõ-t-'m nõg nie al hã-t-ie 'n gaowe kont
- i) mesienpetienne (klemtoon op de tweede en vierde letter-
greep)
- j) Mî de húpt kõwpe
- k) Soep az ðillie èn gîn ðwch fèt
- l) Mî d'n dieje kaande nie égge ðf teule
- m) 't Bûmke grõwt, 't pooterke dõwt
- n) D'n ïnne kan wél op de tõffel gôn zitte skejte èn d'n
andere mög nõch chîn skeet laote
- o) Wie de zõt traowt um de põt
Verliest de põt en hawt de zõt
(of is het misschien "trawt" ?)
- p) 't Kõpke moet 't kuntje verkõwpe
- q) Ik wõ die vent nõg nie al skeet ie mutsert mî de klup-
pels chezaocht
- r) Ge doet 'n pisbèt wêch èn kriet 'n skejtbèt teruch
- s) As che èrremoej hêt, slõ d'ow haant um 't kraojs.

Ik ben benieuwd naar uw oplossingen, aanvullingen en verbe-
teringen !

- 7) Van Mevr. Otten-v. Zeeland kreeg ik het volgende rijmpje. Of
er een spelletje bijhoorde is mij niet bekend.

Hallef aen stiejt ie z'nen taejn
Hallef twae tow hã-t-ie 'r twae
Hallef driej kwam ie teege ons Mieje
Hallef viejr, hê wa'ng ketiejr
Hallef vejf, hê wa 'n gekejf
Hallef zes, tow viejt ie 'n mës
Hallef zeuven, dõr kan niks fan deuge
Hallef aacht, dê ha 'k wél gedaacht
Hallef neege, tow kwam ik 'm tege
Hallef tiejn, tow ha 'k 'm gezien
Hallef éllef, zaot ie op de skélleft
Hallef twèëlef, tow kwam ie zèëlef

- 8) Als uitsmijter een rijmpje waarvan Marriëtte van Erp heeft
vernomen dat de pastoor van Gemert dit eens gezegd zou
hebben nadat hij had moeten constateren dat 't onderscheid
tussen het mijn en dijn niet bij al zijn parochianen in al
zijn fijneren schakeringen bekend was:

" 'nen bëent en 'ne wis,
die vatte wôr-t-ie is,
mar de bônstaek aojt m'nen hōf,
dê wōrt tōch (wel) te grof."

De rest moet ik i.v.m. de lengte van dit artikel bewaren voor de volgende aflevering.

W.J.Vos jr.
5-2-1979

